

Josep Màrius Climent Prats

Vençuts, exclosos i explotats

El treball forçat
a la província de València, 1936-1948

VENÇUTS, EXCLOSOS I EXPLOTATS
EL TREBALL FORÇAT A LA PROVÍNCIA DE VALÈNCIA,
1936-1948

DIRECCIÓ

Ismael Saz (Universitat de València)

Julián Sanz (Universitat de València)

Zira Box (Universitat de València)

CONSELL ASSESSOR INTERNACIONAL

Paul Preston (London School of Economics)

Walter Bernecker (Universität Erlangen, Nuremberg)

Alfonso Botti (Università di Modena e Reggio Emilia)

Mercedes Yusta Rodrigo (Université Paris VIII)

Sophie Baby (Université de Bourgogne)

Carne Molinero i Ruiz (Universitat Autònoma de Barcelona)

Conxita Mir Curcó (Universitat de Lleida)

Mónica Moreno Seco (Universitat d'Alacant)

Javier Tébar Hurtado (Arxiu Històric de Comissions Obreres de Catalunya, UB)

Teresa M.ª Ortega López (Universidad de Granada)

VENÇUTS, EXCLOSOS I EXPLOTATS
EL TREBALL FORÇAT A LA PROVÍNCIA DE VALÈNCIA,
1936-1948

Josep Màrius Climent i Prats

*Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment,
ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma
ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre,
sense el permís previ de l'editorial.*

© L'autor, 2025

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2025

Publicacions de la Universitat de València

<http://puv.uv.es>

publicacions@uv.es

Coordinació editorial: Amparo Jesús-Maria

Imatge de coberta: portada de *La Vanguardia* del 3 de juny de 1937

cedida per Toni Ibáñez

Correcció: Ofèlia Sanmartín

Maquetació: Letras y Píxeles, S. L.

ISBN: 978-84-1118-638-4

Dipòsit legal: V 4102-2025

Impressió: Innovación y Cualificación S. L. (Podiprint)

ÍNDIX

CLASIFICAR Y CASTIGAR: DESVELANDO LOS MECANISMOS DE LAS PURGAS DEL FRANQUISMO, <i>Fernando Mendiola Gonzalo...</i>	9
PRÒLEG	15
AGRAÏMENTS	21
INTRODUCCIÓ	23
GLOSSARI D'ACRÒNIMS I SIGLES	39
ELS PRECEDENTS: LIBERALISME, COLONIALISME I MILITARISME	43
Liberalisme, colonialisme i militarisme	43
La Gran Guerra i l'impacte dels totalitarismes.....	47
GUERRA, CAMPS DE CONCENTRACIÓ I BATALLONS DE TREBALLADORS. 1936-1939	55
Colp d'Estat i guerra, camps de concentració i treball presoner, juliol-desembre de 1936.....	55
El treball forçat a la rereguarda republicana. Algunes consideracions..	57
Institucionalització de l'Estat rebel: batallons de presoners- treballadors. L'ICCP, la classificació i els agents de la repressió. 1937-1938	65
LA DERROTA: OCUPACIÓ, DEPURACIÓ I CONTROL SOCIAL. ABRIL DE 1939 - JUNY DE 1940.....	99
Els camps de concentració i la classificació dels vençuts	99
L'ocupació militar franquista i l'extensió del treball a la província de València. La classificació de l'estiu de 1939.....	111
L'allistament d'agost de 1939.....	130
LA GRAN PURGA DE 1940 I L'ARRELAMENT DE LA DICTADURA...	137
Depuració política i treball forçat: el poder local i l'expedient de quintes de 1940.....	137
Sentència provisional i definitiva	150

Repressió militar i control social.....	162
Extensió i modulació de la repressió. Els canvis de classificació i la fi del treball forçat anòmic. 1940-1942.....	174
Un estudi de cas. El BDST núm. 12.....	190
La fi del castic anòmic militar.....	197
BATALIONS DISCIPLINARIS DE SOLDATS TREBALLADORS	
PENATS (1941-1948).....	203
Els batallons de treballadors penats i el sistema de redempció de penes pel treball.....	203
Encartats i condemnats al treball forçat militar.....	216
IMPACTE HUMÀ DEL TREBALL FORÇAT.....	239
«Por i no tenir dret a res». Memòria i testimonis del treball forçat.	
La visió dels perpetradors.....	239
Un impacte extens. Seqüeles del treball forçat.....	258
Suport familiar i altres formes de resistència en el treball forçat.....	280
CONCLUSIONS.....	297
FONTS CONSULTADES.....	313
BIBLIOGRAFIA.....	315
ANNEX. VÍCTIMES IDENTIFICADES DEL TREBALL FORÇAT	
DELS DÈSSET CAPS DE PARTIT JUDICIAL. 1937-1948.....	335
ÍNDIX ONOMÀSTIC.....	399

CLASIFICAR Y CASTIGAR: DESVELANDO LOS MECANISMOS DE LAS PURGAS DEL FRANQUISMO

CLASIFICAR a los prisioneros de guerra, clasificar a los soldados que han vuelto del frente, clasificar a los mozos en edad militar. Clasificar y volver a clasificar, con nuevos informes, con información actualizada.

Tal y como nos explica con detenimiento y acierto Josep Màrius Climent en este innovador libro, el sistema de clasificación de jóvenes varones que de una manera u otra podían haber tenido alguna relación con la guerra se convirtió en una de las principales tareas desarrolladas por las autoridades golpistas no solamente durante la contienda, según iban ocupando nuevos territorios, sino también en los primeros años de posguerra, de cara al afianzamiento del nuevo régimen.

Clasificar para recabar información, para amedrentar, para controlar, y también para poner en marcha diferentes tipos de castigo, ya fuera derivando a los jóvenes a la justicia militar, a unos consejos de guerra que dieron paso a decenas de miles de ejecuciones y de encarcelamientos, o al sistema concentracionario, a unos batallones de trabajo forzado que no implicaban una sentencia formal, pero que suponían, en la práctica, un nuevo castigo para aquellos jóvenes considerados desafectos en función de sus ideas, militancia o trayectoria vital.

Estamos, por lo tanto, ante un nuevo libro sobre el trabajo forzado concentracionario, una modalidad represiva sobre la que vamos teniendo cada vez más información, desde publicaciones centradas inicialmente en marcos territoriales concretos, hasta las recientes aportaciones de García Funes, quien presenta un análisis global de la organización de estos batallones (García Funes, 2022a), y aporta un vaciado de sus extractos de revista que nos permiten acercarnos a su evolución cuantitativa y distribución territorial, a partir de la documentación del Tribunal de Cuentas depositada en el Centro Documental de la Memoria Histórica en Salamanca (García Funes, 2022b).

Estamos, por lo tanto, en un momento en el que la historiografía sobre el trabajo forzado ha alcanzado una madurez, afrontando ya nuevos retos, como lo hace Climent en su tesis doctoral, investigación que está en el origen de este libro. Retos, además, que el autor resuelve con tesón, detalle y acierto, con el mérito añadido de realizarlo desde un ámbito laboral que ofrece muy poco tiempo, y reconocimiento, para la investigación: la enseñanza de la historia en un instituto de educación secundaria.

El libro, se nos presenta, incluso en el título, como un análisis del trabajo forzado en la provincia de Valencia, y, sin embargo, es mucho más que eso, ya que a partir de este análisis a nivel micro, descendiendo a los municipios de varios partidos judiciales de la provincia, se adentra en una de las cuestiones hasta ahora muy poco desarrolladas por la historiografía: el desarrollo del sistema de clasificación de los jóvenes varones durante la guerra y la inmediata posguerra.

Se trata de una investigación que adopta una perspectiva micro, con todo el trabajo y esfuerzo que requiere, para dibujar desde ahí un panorama que afecta al conjunto del estado español, y que supone una contribución novedosa y significativa para el estudio del trabajo forzado. No estamos, por lo tanto, ante una obra de historiografía local o provincial, sino ante una importante contribución que parte de las posibilidades del análisis micro para realizar aportaciones que trascienden con mucho esos ámbitos a partir de una cuidadosa y laboriosa tarea de cruce de diferentes fuentes de información: testimonios y documentación de familiares, archivos municipales, expedientes depositados en el Archivo General Militar de Guadalajara, Centro Documental de la Memoria Histórica, etc.

La apuesta por el análisis local y las posibilidades que ofrece la documentación de los archivos municipales había sido planteada hace ya tiempo en relación al trabajo forzado (Mendiola y Beaumont, 2006), si bien orientada hacia los municipios escenario de esta modalidad represiva, en los que se podía apreciar su impacto en diferentes ámbitos de la vida local (relaciones sociales, ocupación de edificios, uso de recursos naturales...) y en los que también se pueden encontrar los listados de los integrantes de los batallones con varios datos nominales relacionados con el origen, residencia o profesión de sus integrantes, esto último gracias al censo de 1940 y la documentación de quintas de principios de este mismo año.

Sin embargo, la propuesta metodológica de este libro supone girar la atención hacia los municipios de origen de los cautivos, para así poder analizar los entresijos del sistema de clasificación, así como su evolución en el tiempo. Se trata de una perspectiva que ya fue explorada con acierto

por Ángel Organero (2015) en algunas localidades de Toledo para aquellos jóvenes que habían sido castigados a trabajar en Lesaka, en el Pirineo navarro, y que Climent desarrolla ahora con una muestra mucho más amplia y significativa.

La consulta de todo el proceso de clasificación de los jóvenes, iniciado en 1937 y continuamente reelaborado hasta la «gran purga» de 1940, permite a Climent acercarse no solamente a los mecanismos, sino también a la intensidad y las consecuencias del sistema de clasificación, un sistema dinámico en el que continuamente está abierta la puerta a conseguir nuevos avales favorables, o la amenaza de que lleguen informes o delaciones inculpatorias. Así pues, una de las grandes aportaciones de Climent es sacar a la luz todo ese proceso de clasificación, un proceso puesto en marcha inicialmente para los prisioneros de guerra, pero mantenido hasta la posguerra en el marco de la normativa relativa al servicio militar y la organización del trabajo forzado dependiente de la estructura concentracionaria. Se trata de una aportación que engarza de manera clara con algunas de las últimas investigaciones sobre los primeros años de posguerra, en los que se aprecia una clara continuidad con prácticas que arrancan de la misma contienda, como sucede en el caso de los servicios de inteligencia (Pérez-Olivares y Píriz, 2024).

Ese proceso de clasificación, que culmina en lo que Climent denomina «la gran purga» de 1940, permite al Estado recabar información sobre el comportamiento político de centenas de miles de jóvenes, que continuamente van a tener que probar su «inocencia» a pesar de que no se les acuse inicialmente de ningún delito. Se trata de un proceso que debe ser relacionado con otros semejantes, como las depuraciones laborales de la Administración pública (Cuesta, 2009) o la Ley de Responsabilidades Políticas (Álvaro Dueñas, 2006). Estamos, por lo tanto, ante una compleja red de mecanismos de clasificación que recabó una inmensa cantidad de datos de manera preventiva y sistemática a través de una extensísima red de informantes y delaciones.

En este sentido, investigaciones como esta ponen de relieve la intensidad y amplitud de los sistemas de información del franquismo sobre la vida cotidiana de la población, lo cual plantea también la necesidad de estudios comparativos que integren estos sistemas de clasificación franquistas en el estudio de un fenómeno, el totalitarismo, que ocupa un lugar clave en la historiografía del siglo XX, a pesar de que su conceptualización haya sido objeto de simplificaciones (Traverso, 2005).

La historia del trabajo forzado bajo el franquismo es abordada por Climent manteniendo una perspectiva global, enmarcándola en la renovación de la historia global del trabajo, en una línea ya iniciada previamente por Mendiola (2016) y García Funes (2022), que nos lleva a entender esta modalidad represiva en el marco de la pervivencia de distintas formas de coerción laboral en el desarrollo del capitalismo. Esta visión del trabajo forzado, que trasciende al régimen franquista, le lleva también a Climent a abordar esta realidad en la retaguardia republicana, con un apartado sobre esta cuestión que supone una novedosa e interesante aportación sobre un tema poco tratado por la historiografía (Ruiz, 2009).

Hemos subrayado hasta ahora algunas de las principales aportaciones de este libro, atendiendo a cuestiones organizativas y de gestión del trabajo forzado, pero la investigación de Climent no se detiene ahí, prestando también atención al coste humano de la represión, utilizando para ello también diferentes fuentes como los testimonios orales o los escritos de memoria. Esta tarea, para la cual el autor ha contado con la colaboración de familiares de cautivos antifranquistas, le permite también ir más allá de los discursos oficiales, atendiendo también a la experiencia de quienes sufrieron el castigo y de sus familiares. Esta atención al coste humano de la represión, además, no es nueva en este investigador, que ya ha realizado una aportación pionera sobre la mortalidad en estos batallones de trabajo forzado a partir del análisis de las altas y bajas recogidas mes a mes en la anteriormente citada documentación del Archivo del Tribunal de Cuentas (Climent, 2016).

Estamos, por lo tanto, ante una investigación que realiza aportaciones significativas, no solamente al estudio del trabajo forzado, sino también a los mecanismos de asentamiento del nuevo régimen, enriqueciendo así el conocimiento al respecto. Un motivo claro de felicitación para toda la historiografía del Estado español y para las familias de las personas represaliadas, todos esos nombres que aparecen aquí con un protagonismo hasta ahora negado.

Ahora bien, más allá del ámbito historiográfico y familiar, esta investigación tiene también una importante dimensión cívica en tiempos como los actuales, con el ascenso de la extrema derecha en toda Europa. Concluyendo el prólogo de este novedoso y riguroso libro pocos días después de la aprobación de la llamada «Ley de Concordia» de la Comunidad Valenciana, veo en él un motivo más para reafirmar el valor de la investigación frente al negacionismo acientífico que nos acecha.

REFERENCIAS

- ÁLVARO DUEÑAS, Manuel (2006): «*Por ministerio de la ley y voluntad del Caudillo*»: la jurisdicción especial de responsabilidades políticas (1939-1945), Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- CLIMENT PRATS, Josep Màrius (2016): «27 Batallón disciplinario de soldados trabajadores 1940-1942. Violencia política y control social sobre los vencidos de la guerra civil española», *Hispania Nova* 14 en línea <<https://e-revistas.uc3m.es/index.php/HISPNOV/article/view/2970>>.
- CUESTA, Josefina (coord.) (2009): *La depuración de funcionarios bajo la dictadura franquista (1936-1975)*, Madrid, Fundación Francisco Largo Caballero.
- GARCÍA FUNES, Juan Carlos (2022 a): *Desafectos*, Granada, Comares.
- GARCÍA FUNES, Juan Carlos (2022 b): «Datos básicos del Fondo Batallones de Trabajadores y Campos de Concentración del Centro Documental de la Memoria Histórica procedente del Archivo del Tribunal Cuentas», *Memoriapaper(ak)* 11.
- MENDIOLA GONZALO, Fernando (2016): «The Role of Unfree Labour in Capitalist Development: Spain and its Empire, Nineteenth to the Twenty-First Centuries», *International Review of Social History* 61 (S24).
- MENDIOLA GONZALO, Fernando y Edurne BEAUMONT (2006): *Esclavos del franquismo en el Pirineo*, Tafalla, Txalaparta.
- ORGANERO, Ángel (2015): *Batallón de Pico y Pala: cautivos toledanos en Navarra (Lesaka, 1939-1942)*, Iruñea-Pamplona, Pamiela.
- PÉREZ-OLIVARES, Alejandro y Carlos PÍRIZ (2024): «La guerra que siguió. Prosopografías de la continuidad en los servicios de inteligencia y las agencias de control franquistas», en *Historia Contemporánea* 74.
- RUIZ, Julius (2009) «“Work and Don’t Lose Hope”: Republican Forced Labour Camps during the Spanish Civil War», *Contemporary European History* 18(4).
- TRAVERSO, Enzo (2005): «El totalitarismo. Usos y abusos de un concepto», en A. Sabio y C. Forcadell (coords.): *Las escalas del pasado*, Barbastro, Instituto de Estudios Altoaragoneses.

Iruñea-Pamplona, 15 de julio de 2024

FERNANDO MENDIOLA GONZALO
Universidad Pública de Navarra – Nafarroako Unibertsitate Publikoa

PRÒLEG

«Los vencidos fueron sojuzgados de una manera brutal, al menos durante la primera década, tras la victoria (después ya no hizo falta la misma ferocidad puesto que ya eran tangibles sus efectos). El poder y sus adláteres les sometieron a un continuo proceso de intimidación, dada la inmensa inseguridad jurídica existente.»

MIRTA NÚÑEZ DÍAZ-BALART, *La Gran Represión: los años de plomo de la postguerra (1939-1948)*, Barcelona, Flor de Viento, 2009, p. 35.

LA dictadura de Franco va fer una inversió en terror des de la guerra endavant que no va finalitzar fins a novembre del 1975, i que tenia com a objectiu mantenir permanentment viu el temor de la població vençuda. La primera i llarga fase d'aquesta repressió inclou la guerra i la postguerra, del 1936 al 1948, una dècada llarga de plom. Comporta afusellaments extrajudicials, judicis sumaríssims amb 140.159 afusellaments en guerra i postguerra (més de 50.000 en postguerra), empresonaments, robatoris de xiquets, camps de concentració i treballs forçats per a soldats i per a penats, l'extirpació (deien «reeducació») de les idees republicanes, laïques, socialistes, comunistes o anarquistes. També comporten l'exili, «l'exili interior», les lleis especials tan aberrants com la de Responsabilitats Polítiques o la de Repressió de la Maçoneria i el Comunisme, les depuracions...

L'objectiu d'aquest horror, comparable als inferns de Dant que mai s'acaben, no era altre que excloure i emmudir els «rojos», mantenir a ratlla la mitja Espanya vençuda, imposar-li a la població l'aprenentatge brutal des de la repressió *massiva i intensiva* com s'havien de comportar en l'Espanya del «Glorioso Movimiento Nacional». La repressió va aconseguir domesticar la població i imposar-li la por paralitzant i (i fins i tot, el silenci als descendents dels que van patir la *Gran Repressió*). La por, a més a més, estava

reforçada per la fam i la misèria dels anys de l'autarquia. Així doncs, es va fonamentar l'edifici totalitari de la dictadura i la seua llarga durada. Des de finals dels cinquanta, feta la inversió en repressió esmentada, la dictadura es va dedicar a mantenir l'ordre sense baixar, però, la guàrdia i continuant, això sí, amb una repressió ara ja *selectiva*, no massiva.

La historiografia, malgrat l'esforç que des dels anys huitanta del segle passat ha invertit en estudiar la República, la guerra i la dictadura, ha tardat anys i panys a refer l'esbós del fenomen repressiu, reomplir-lo i aprofundir en els diversos apartats de què es compon: els afusellaments, els empresonaments, els camps de concentració, els treballs forçats, l'exili, les depuracions, les lleis especials i la seua funció social... En bona part, aquesta tardança crec que es va veure afectada per la manera de construir-se la democràcia a Espanya. Sens dubte, la Transició es va fer com millor es va poder, però amb *l'espasa de Dàmocles* amenaçant-la, si més no, fins al 1981, i mentrestant es van filtrar pervivències franquistes en la naixent democràcia que van afectar aspectes polítics (per exemple, no es va decidir en referèndum la forma d'Estat), econòmics (les grans empreses espanyoles van canviar a resultes de la guerra i la nova política autàrquica i es van prolongar en democràcia) i judicials (potser, de les institucions de l'Estat, falta una autèntica Transició judicial). Aquestes pervivències, que han millorat amb el pas del temps, van afectar la *cultura de la memòria* i, per tant, la *política de memòria democràtica*, tant durant la Transició com en les dècades posteriors. La memòria democràtica va quedar obscurida, amagada, fosca: a l'amenaça militar persistent fins a 1981, es va afegir una altra *espasa de Dàmocles* més subtil però no menys poderosa: les seqüeles mentals de la Gran Repressió que imposaren un vel de silenci als vençuts. Dins d'aquestes seqüeles, un dels aspectes més perjudicats i dels més tardans a investigar-se i conèixer-se són, precisament, els *camps de concentració* i el *treball forçat*. Cal recuperar aquesta memòria, no sols historiogràficament, sinó també socialment.

La historiografia encara és fragmentària sobre els camps de concentració i el treball forçats dels soldats. El primer mèrit d'aquest llibre és fer un pas endavant en aquesta tasca historiogràfica i social. L'autor, Josep Màrius Climent i Prats, és un expert en el tema i pioner pel que fa al País Valencià. El 2016 va publicar, en PUV, una monografia sobre *El treball esclau durant el franquisme: la Vall d'Albaida (1938-1947)*. Ara veu la llum una altra important monografia, *Vençuts, exclosos i explotats: el treball forçat a la província de València, 1936-1948*, que afegeix un pas de gegant per a conèixer els camps i treballs forçats, ampliant a la província de València els

efectes de la depuració política i el treball forçat dels soldats vençuts. Amplia considerablement. I, tot i així, encara segueix essent, malgrat la faena ingent d'aquest treball, un coneixement fragmentari sobre el tema.

Durant la Guerra Civil es va recórrer a la mobilització del treball forçat. Aquesta mobilització va ser particularment important en el bàndol rebel. El treball forçós és una institució comuna a les guerres colonials i del segle XX com la Primera Guerra Mundial i després la Segona. Està controlada per diverses institucions però, sens dubte, a Espanya per l'exèrcit. D'entrada, el llibre obri les portes a una altra concepció de l'exèrcit que supera els aspectes purament militars. La historiografia sobre l'exèrcit ha canviat, i ara abasta també les relacions entre exèrcit, poder i societat. Ací s'analitza una de les formes de violència exercides sobre la societat: els soldats de l'exèrcit popular republicà capturats pel franquista en la guerra i en acabar-se aquesta. La captura, depuració i repressió dels soldats «enemics» és l'aspecte central del llibre de Josep Màrius Climent, que tracta els tres grans conceptes que defineixen el títol: *Vençuts, exclosos i explotats* durant el període 1936-1948.

El llibre explica com, al compàs de la guerra, els revoltats del 18 de juliol, mentre conformaven l'embrió del nou Estat i el desenvolupaven, guanyaven territoris i capturaven soldats republicans i els recloïen en una immensitat de *campes de concentració*. Aviat, des de maig i juliol del 1937, els franquistes crearen un sofisticat sistema de treball forçat que començava per *classificar* políticament els soldats en *afectes*, *afectes dubtosos* o *desafectes* en diversos graus (després variarien els dicteris, però no el sentit). Per a fer aquesta tasca arrebegaven informes dels pobles o ciutats d'on provenien: dels alcaldes, la Falange i la Guàrdia Civil, i també altres organismes com el servei d'investigació militar o la quinta columna, i si resultaven ser *afectes dubtosos* o *desafectes*, els enviaven a *treballs forçats*. També atenien les seues capacitats especialitzades de treball. Els franquistes encobrien l'explotació d'aquesta ingent i creixent quantitat de ma d'obra amb el *dret al treball* de tota persona, amb la necessitat de contribuir el propi soldat al seu sosteniment, a aportar —poc o molt— auxili a la família i, per descomptat, a «reconstruir» la pàtria d'altres. Tres faenes en una: 1) *Vèncer*, aixafar, doblegar els que conformaven l'«anti-Espanya», ací no va haver-hi ni pau, ni pietat, ni perdó; 2) *excloure'ls*: catalogar els soldats republicans enquadrats en *totes les quintes mobilitzades durant la guerra*, els que foren atrapats, els que retornaren als seus pobles després de l'1 d'abril del 1939 o els que s'havien de presentar per haver-se exiliat; 3) *explotar-los*: abastir-se de ma d'obra forçada, que treballaria en mines,

aeroports, carreteres, reconstruccions de pobles, pantans, canals, fortificacions... Depuració política i treball forçós dels exclosos és tema central en *Vençuts, exclosos i explotats*.

Amb aquests presos organitzaven els *bataillons de treballadors* per a usos militars i civils o per a ser llogats a empreses que se n'aprofitaven tant o més encara que els organismes oficials de la seua capacitat de treball. Els soldats feien jornades extenuants de faena, menjaven un ranxo precari i insuficient, rebien un salari miserable del que no cobraven més que una mínima part (la major part la retenia el sistema de treball forçat) mentre foren al batalló. També eren sotmesos a disciplines i humiliacions vexatòries. És a dir, estaven com a «esclaus»: aquesta era la vivència dels afectats.

Quan va acabar la guerra, el sistema concentracionari va seguir reestructurant-se i afegint als *bataillons de treballadors* (1937-40), els *bataillons disciplinaris de treballadors* ((1939-41), els *bataillons disciplinaris de soldats treballadors* (1940-42), i els *bataillons disciplinaris de soldats treballadors penats* (1941-48). Aquests diferents tipus de batallons podien afegir altres persones, com ara les detingudes a les fronteres, els soldats exiliats que tornaven de França perquè «no tenien les mans tacades de sang», els soldats detinguts als pobles i classificats per les juntes locals, i altres persones sancionades per la temible Fiscalia de Taxes. Afegim, en fi, que la repressió franquista afegia al treball forçós dels soldats, un altre sistema que depenia de Ministeri de Justícia (el Patronat Central de Penes per a la Redempció de Penes per Treball) que cal no perdre de vista, perquè també explotava laboralment presos condemnats com a mà d'obra forçosa. Però aquest treball se centra en els soldats sotmesos al control militat de l'exèrcit

En aquest llibre es tracten els antecedents del fenomen del treball forçat, s'estudien cadascun dels treballadors forçats dels 17 caps de partit judicial de la província de València (Albaida, Alberic, Alzira, Aiora, Carlet, Énguera, Gandia, Lliria, Ontinyent, Requena, Sagunt, Sueca, El Villar, Torrent, Xàtiva, Xelva i Xiva). S'exclouen —i no és broma— els quatre partits judicials de València per no trobar-se la documentació.

Per rastrejar aquests soldats, Josep Màrius fa una indagació minuciosa en arxius militars, els ajuntaments indicats (juntes de classificació...) caixes de reclutes i no li falten fonts orals. Fa una *prosopografia completa* de tots els *Explotats* localitzats i contrastats: nom i cognoms, la unitat de treball forçat i el lloc on aquesta operava (Lleida, Andújar, Sallent, València, Pamplona, Palma de Mallorca, Boltaña, Garrapinillos, Girona, Tarifa, Las Ventas, el Marroc..., per citar els primers llocs de la llista dels del partit

judicial d'Aiora) i els canvis a altres llocs. S'identifica –sempre que es pot– l'ofici (teixidor, llaurador, fogoner, tallista, maquinista, oficial de notaria, cambrer, forner..., per fer la mateixa operació d'Énguera), si el soldat estava casat i si tenia fills, la militància política i sindical que tenia en la República i la guerra. Al final afegeix un annex, «Víctimes identificades del treball forcat dels dèsset caps de partit judicial, 1937-1948», que és una joia, i vull creure que s'ampliarà amb més noms i detalls per Josep Màrius i per altres historiadores i historiadors.

MARC BALDÓ LACOMBA
Universitat de València

Presoners de Llutxent (València) del BDST 27 durant el transport d'un canó de Galícia a Tarifa (1941). Fotografia cedida per Anna Maria Prats Benavent (Llutxent)

«Aquesta investigació sobre el treball forçat a València és molt més que això: estudia el món que ressorgeix després del colp d'estat i el començament de la guerra civil –que arriba per a quedar-s'hi. Castigar i aprofitar la mà d'obra són els dos elements bàsics de cohesió que componen l'eix central de l'estudi: els batallons de treballadors. A diferència de la major part dels treballs acadèmics o temàtics sobre la repressió, que només se centren en una faceta, aquest treball mostra, amb solvència teòrica, un excel·lent coneixement del medi social i polític en què succeeixen els fets. Només així pot explicar, arran de terra i en diferents nivells –des del partit judicial fins a la capital– quina funció acompleixen els treballs forçats en el nou horitzó del poder econòmic i social provincial, raó principal per la qual es prolonguen durant tota la postguerra. Un estudi quantitatiu i metodològicament impecable. Una història encara per comprendre.»

Gutmaro Gómez Bravo
Universitat Complutense

75

